

основ віри, але, поряд з тим, радикально змінюють відношення людини до свого місця у світі і цінностей суспільного буття.

В наш динамічний час відбувається постійні зміна тематичних і концептуальних орієнтацій релігійних спільнот, з'являються все нові й нові інституції одних і тих же конфесій. Практично протягом одного десятиліття істотно змінився конфесійний простір Волині. Таке конфесійне багатоманіття сформувалося за рахунок виходу із підпілля чи відновлення діяльності низки християнських конфесій, які раніше не мали офіційного визнання; дезінтеграційних процесів, що мають місце в сучасному православному середовищі; за рахунок активної місіонерської діяльності зарубіжних релігійних центрів, а також поширення релігійних новоутворень вітчизняного походження.

Відтак сучасний світ знаходиться у стані стрімкого відходу від попереднього світогляду. Зміни у свідомості людей суттєво впливають на християнство. Констатуємо, що новий світогляд постмодерну не є ворожим по відношенню до релігії. Але він скептично відноситься до людей (наприклад християн), які претендують на те, що знають істину. Тому викликом для християнства постає, насамперед, постмодерністське нівелювання істиною. З цієї точки зору релігія на сьогодні знаходиться у критичній ситуації, виходом з якої не є пошук альтернативи постмодерну чи його заперечення, а усвідомлення і прийняття незворотності змін у світогляді і породженої цим духовної ситуації.

Бібліографічні посилання:

1. **Бачинин В. А.** Постмодернизм и христианство / В. А. Бачинин. // *Общественные науки и современность*. – 2007. – №4 – С. 162–171.
2. **Ваторопин А. С.** Религиозный модернизм и постмодернизм / А. С. Ваторопин // *Социс*. – 2001. – № 4. – С. 84–92.
3. **Колодний А.** Проблеми толерантизації міжконфесійних відносин в Україні / А. Колодний // *Українське релігієзнавство*. – 2008 – № 47. – С. 5–12.
4. **Колодний А. М.** Феномен християнського постмодерну / А. М. Колодний [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.univer.km.ua>
5. **Кюнг Г.** Християнський вызов / Г. Кюнг. – М. : ББИ, 2012. – 465 с.
6. **Недавня О.** Конфесійне життя України як вияв особливостей її культурно-цивілізаційної природи / О. Недавня [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/40886/
7. **Рормозер Г.** Ситуация христианства в эпоху «постмодерна» глазами христианского публициста // *Вопросы философии*. – 1991. – № 5 – С. 75–86.
8. **Черенков М.** Баптизм без кавичек. Очерки и материалы к дискуссии о будущем евангельских церквей / М. Черенков. – Черкассы: Колоквиум, 2012. – 296 с.

УДК: 162.5

Л. С. Бондажевська

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРАВИЛА ВЕДЕННЯ ДИСКУСІЇ ТА ЇХ ПОРУШЕННЯ: ПРАГМА-ДІАЛЕКТИЧНИЙ ПІДХІД

У статті представлено аналіз правил ведення критичної дискусії та основних помилок, що виникають в результаті їх порушення. Помилки автор розглядає не як суто негативне явище. Пояснюється думка про те, що помилки, як порушення правил критичної дискусії, можуть робити аргументацію більш переконливою.

Ключові слова: критична дискусія, помилка, правила ведення дискусії, прагма-діалектика

В статье производится анализ правил ведения критической дискуссии и основных ошибок, которые возникают в результате их нарушения. Ошибки автор рассматривает не как исключительно негативное явление. Отстаивается мысль о том, что нарушения правил критической дискуссии могут делать аргументацию более убедительной.

Ключевые слова: критическая дискуссия, ошибка, правила ведения дискуссии, прагма-диалектика.

This paper analyzes the rules of critical discussion and fundamental fallacies as a result of their violation. Author shows us that fallacies not as purely negative phenomenon. Also in paper explained idea that errors as violations of critical discussion can make the arguments more convincing.

Keywords: critical discussion, fallacy, the rules of discussion the pragma-dialectics

У сучасному суспільстві все більшого значення набувають промови та дискусії у різних формах та проявах. Все більшу увагу науковці приділяють дослідженню питань визначення критеріїв прийнятності, переконливості аргументації. Збільшується кількість публічних виступів, які мають звучати переконливо та чітко. Усе це призводить до того, що збільшується кількість праць, присвячених дослідженню аргументації як явища та як процесу. Все більшої актуальності набувають розробки, що стосуються помилок в аргументації у зв'язку з тим, що люди шукають найбільш ефективні способи переконання. У межах цієї статті запропоновано аналіз розуміння поняття «помилка» в прагма-діалектичному підході до аналізу аргументації. Дослідження базується зокрема на працях Ф. Ван Еемерена, Р. Гроотендорста, Ф.С. Хенкемаса, серед яких основними є «Аргументация: анализ, проверка, представление»[2], «Аргументация, коммуникация и ошибки» [1]. У подальшому цей підхід доповнився працями Е. Фетеріс, П. Хутлосера, Н.Крабе. Дослідження прагма-діалектичного підходу до аргументації є досить новими та динамічно розвиваються, але разом із тим, не втрачають своєї популярності серед науковців. Дедалі більше уваги приділяють визначенню основних термінів підходу для того, щоб випрацювати чітку систему оцінки аргументів.

Дослідження, проведе в цій статті стосується прагма-діалектичного підходу до аналізу аргументації. Питання про побудову нормативної моделі дискусії постало надзвичайно гостро у ХХ столітті, найбільш значущі результати було отримано саме представниками прагма-діалектичного підходу. Аналіз та узагальнення тлумачення поняття «помилка» в межах прагма-діалектичного підходу та актуалізація питання про можливість використання помилок як ефективних аргументів дасть нам можливість використати ці знання для оцінки аргументації на її переконливість. Також завданням статті є показати можливість не лише негативного тлумачення помилок в аргументації. Дослідження ґрунтується на працях вітчизняних та зарубіжних авторів у галузі теорії аргументації та неформальної логіки, таких як О. М. Лисанюк, І.В.Хоменко та інші.

Разом із зростанням значущості публічних виступів все більшого значення набуває проблематика розробки критеріїв прийнятності та правильності, ефективності аргументації. У зв'язку з поширенням сфери застосування публічних виступів та суперечок, в часи інформаційного суспільства та швидкого обміну інформацією, виникає потреба у випрацюванні певних комунікативних схем, які б могли врегулювати спілкування людей. Саме тому такого особливого значення та актуальності набувають розробки в галузі неформальної логіки та теорії аргументації. Створивши універсальну модель комунікації раціональних суб'єктів, ми матимемо шанс досягти порозуміння у конфліктних, суперечливих ситуаціях. Але для цього варто максимально врахувати всі можливі виміри цієї моделі та обґрунтувати її прийнятність.

Головну увагу зараз у межах цієї галузі приділяють способам переконання та ведення дискусії. Більшість представників неформальної логіки намагались створити деяку модель, яка б виконувала роль взірця аргументації та суперечки, та мала б чіткі правила та критерії прийнятності, правильності. Формуючи визначення правильного міркування, створюють перелік форм побудови речень, які можуть використовуватись в якості аргумента у дискусіях. Тобто відбувається процес створення нормативного ідеалу, що виступає критерієм успішності аргументації. У неформальних підходах до аргументації враховують не лише логічну правильність аргументів, що використовуються учасниками дискусії, але й намагаються показати їх раціональність, відповідність реальному стану справ, а також, звертають увагу на особливості сприйняття інформації людиною. Прагнення створити логічно обґрунтовану схему аргументації набуло актуальності та було реалізовано декількома традиціями.

Можна виокремити різні підходи до аналізу аргументативних процесів. У ХХ столітті варто виокремити щонайменше дві логічні школи, які займались вивченням аргументації. Перша – школа формальної діалектики, представниками якої були Ч.Гемблін та Н.Решер. Виникає цей напрям у 70-х роках ХХ століття. Вони прагнули створити деяку модель аргументації, де основну роль відігравало б поняття „поле зобов'язань». Помилками в межах такого підходу вважаються аргументи, які здаються істинними, хоча насправді такими не є. Дослідників цікавила логічно правильна аргументація, яку можна було б оцінити як істинну чи хибну, визначити переможця в суперечці на основі того, чиє обґрунтування є сильнішим. Саме представники формальної діалектики прагнули розглядати суперечку як гру за певними правилами. Але розгляду лише логічного аспекту аргументації було недостатньо для того, щоб вирішити проблеми, що

виникали у реальному житті у випадках, коли йшлося про подолання розходження в думках.

Друга школа – прагма-діалектики. Представники цього напрямку звернули свою увагу не лише на суто логічний аспект аргументації, але й на риторичні та прагматичні виміри аргументативного процесу. В межах прагма-діалектики аргументація розглядається як цілісний процес обґрунтування власної точки зору з метою усунення розбіжностей в думках. Представниками прагма-діалектики запропнували, на мою думку, двовимірний підхід до аргументації. З одного боку, увагу приділяли структурі аргументації (вивченню чотирьох стадій дискусії), з іншого – правилам ведення критичної дискусії. Було створено ряд методичних посібників, підручників, у яких автори давали рекомендації стосовно того, яким чином варто будувати аргументацію. Представники прагма-діалектики розробляли модель критичної дискусії, як певного ідеалу суперечки, що спрямована на справжнє подолання розходження в думках. Одною з характерних рис моделі критичної дискусії є чітке розмежування ролей Протагоніста (той, хто висуває певну тезу) та Антагоніста (той, хто висловлює сумнів у істинності тези). Така структура суперечки дозволяє створити критерії оцінки аргументації у відповідності з тим, чи виконують учасники свою роль, функцію, а отже, і визначити наскільки аргументація є успішною.

Прагма-діалектика використовує за основу теорію мовленнєвих актів, поєднуючи її з логічними та риторичними аспектами побудови дискусії. Саме таке поєднання зробило прагма-діалектику тим напрямом, який набуває все на поширення. Аргументативний процес більше не розглядався як деяка абстракція. Дослідники звернули увагу не лише на логічний вимір аргументативних процесів, а й на необхідність досягти ціль – усунути розходження в думках. Наголос робився на тому, що аргументація – це завжди паргнення переконати аудиторію, чи іншу людину у правильності своєї точки зору. Новим та корисним у дослідженнях представників прагма-діалектики було те, що відбувся перехід від суто логічного до багатовимірного тлумачення аргументації. Автори поєднували теорію мовленнєвих актів з логічними та риторичними вимірами комунікації, і саме це, на мою думку, сприяло популярності прагма-діалектики.

Головним поняттям, яке вводиться в прагма-діалектичному підході, є критична дискусія. Цікавим є той факт, це поняття цілком відповідало уявленням про раціональний діалог, яке панувало у філософії та розроблялось представниками різних філософських напрямів. Більш того, на мою думку, прагма-діалектика поєднала в собі елементи з багатьох досягнень філософів, що займались проблемами комунікації та порозуміння. Якщо розглядати правила критичної дискусії, то можна побачити перегукування і з комунікативною філософією, психологією, герменевтикою, етикою та іншими напрямками.

Стосовно помилок в аргументації, то в межах прагма-діалектичного підходу можна виокремити два типи правил ведення дискусії. Перший з них у книзі «Аргументація: аналіз, перевірка, подання» автори називають правилами комунікації, другий - правилами критичної дискусії. Порушення цих правил, відповідно, розглядаються як помилки.

Правила комунікації – це елемент теорії мовленнєвих актів. Ці правила стосуються того, що аргументацію в прагма-діалектичному підході розглядають як мовленнєвий акт, спрямований на переконання співбесібника, який має виконуватись з врахуванням умов коректності. Таких правил є чотири [2, с. 36]:

1. Висловлюйтесь ясно
2. Говоріть щиро
3. Говоріть ефективно
4. Кажіть по суті

Коли відбувається мовленнєвий акт, його учасники мають виконувати два правила, що є складовими принципу коректності комунікації:

- правило ефективності (коли відбувається аргументація, переконання не має бути багатослівним та безглуздим. Той, хто говорить має враховувати те, що слухач цілком не погоджується з його точкою зору, готовий сприйняти аргументи, та буде розглядати аргументацію як прийнятний спосіб переконання);

- правило щирості (пропонент має говорити щиро та без обману, та враховувати те, що його точка зору та аргументи мають бути прийнятними. Також це правило забезпечує функціонування умови відповідальності.)

Порушення правил комунікації призводить до ускладнення взаємопорозуміння, зазвичай ми в процесі спілкування передбачаємо, що принципів коректності мовленнєвих актів дотримуються. Але тут є досить цікавий момент, якщо в нас є певна довіра до співрозмовника, а він порушує правила комунікації, ми схильні вважати, що він це робить навмисно для того, щоб передати якусь додаткову інформацію, контекст в якому він виголошує певну інфорцімацію. Це пов'язано з тенденцією до раціонального пояснення комунікації. Порушення правил комунікації призводить до появи непрямих (побічних, опосередкованих) значень висловлювань, для виявлення яких

треба розглядати та розуміти контексти в яких відбувається розмова.

Порушення різних правил комунікації робить можливим передачу різних непрямих значень, а саме [2, с. 37]:

- порушення правила ясності дозволяє виразити небажання говорити;
- порушення ширості дозволяє з допомогою іронії висловити значення, протилежне прямому значенню речення;
- порушення правила ефективності дозволяє висловити незадоволення чи спонукати перехід від слів до дії;
- порушення правила відповідності може розглядатись як відмова обговорювати деяку тему, або прямо висловлювати своє відношення до неї.

Правила комунікації у подальших розробках прагма-діалектичного підходу трансформувались у дослідження контекстуальних особливостей аргументації. Непрямі значення формуються контекстом, ситуацією, в якій проголошуються аргументи. Наприклад, у останніх працях Ф. Ван Еемерена особливу увагу автор приділяє контексту промовляння. Зокрема ця проблема висвітлена у статті «In Context. Giving Contextualization its Rightful Place in the Study of Argumentation» [5]. Автор статті звертає увагу читача на той факт, що аналіз будь-якої аргументації має містити компонент контексту промовляння. За основу для розробки аналізу аргументації використовується теорія комунікативних актів.

Аргументація за своєю структурою та призначенням може бути досить різноманітною. Незалежно від типу, аргументація завжди має контекст. Метою аргументації може бути опис певного положення справ або оцінка певної ситуації.

Ф. Ван Еемерен каже про те, що ті, хто займається аналізом аргументації мають приділяти увагу не лише типу аргументації залежно від виду точки зору (описова чи оціночна), але й розглядати контекстуальну включеність аргументативного дискурсу. Окрім самих аргументів, ми маємо враховувати те, як вони будуть проголошені.

Автор у статті наводить 3 джерела для аналізу контексту аргументації (які я б назвала рівнями контекстуалізації):

- текст дискурсу (тут йдеться про отримання емпіричних оцінок аргументації);
- контекст, який в свою чергу поділяється на наступні види: контекст (лінгвістичний аспект аргументації); мезо-контекст (ситуація, в якій відбувається комунікація); макро-контекст (мовленнєвий акт);
- фонові інформація (вона може базуватись на знанні окремих, певних правил спілкування та розумінні, сприйнятті їх).

Аналіз аргументації має містити дослідження звичок, правил ведення дискусії. Необхідно спробувати встановити відповідність між моделями діалогу за метою та контекстами, які вони породжують. Саме дослідження контекстів найбільше розробляється в останні 5 років.

Не маючи вміння розпізнавати всі рівні контекстів, людина часто не здатна побудувати аргументацію у відповідності до її цілі – переконання.

Загалом можна зробити висновок, що правила комунікації стали доповненням до логічного аспекту аргументації. Їх незнання, або недотримання призводить до значного ускладнення комунікації та розуміння. Але якщо співбесідники знають правила комунікації і керуються ними, то значно легше можна досягти порозуміння та зрозуміти контексти мовлення. Також варто зазначити, що доповненням до правил комунікації стали розробки проблеми контрольних запитань, які мають полегшити сприйняття та усунути можливі неясності в комунікації.

Стосовно другого виду, правил критичної дискусії, то їх в межах прагма-діалектичного підходу до аналізу аргументації виокремлюють десять. Їх можна поділити на дві групи:

- ті, що стосуються процесу висунання точки зору та аргументів;
- ті, що регламентують послідовність аргументації та заключну стадію дискусії.

Правила критичної дискусії є відображенням логічного виміру аргументації. Помилки, що виникають при порушенні правил можна співставити з паралогізмами софістів (у тлумаченні Аристотеля) та з помилками в аргументації (у розумінні Ч. Гемблінга). Правила критичної дискусії визначають які засоби переконання супротивника є прийнятними, а які ні. В той же час, ми можемо побачити на практиці те, як використання помилок робить аргументацію більш переконливою.

Основний список правил критичної дискусії складається з десяти пунктів, а саме [3, с. 258]:

1. Правило свободи
2. Правило тягаря доведення
3. Правило обґрунтування точки зору
4. Правило критики точки зору
5. Правило обґрунтування аргументів

6. Правило заборони неправдивих аргументів
7. Правило релевантності аргументації
8. Правило подання аргументації
9. Правило логічності
10. Правило завершення суперечки

Порушення правила – це помилка, яку треба уникати, її використання у ранніх роботах представників прагма-діалектичного напрямку вважалося неприпустимим. Варто зазначити, що більшість з цих правил є спрямованими на те, щоб випрацювати критерії оцінки переконливої та успішної аргументації. Якщо було дотримано всіх правил, і визначено чия точка зору є прийнятною, то розходження в думках було повністю подолано. Але якщо аналізувати список правил з точки зору зручності їх практичного застосування, то стає очевидним, що в реальному житті переважна більшість дискусій не відповідає вимогам, що висуваються до критичної дискусії.

Класифікація помилок у прагма-діалектичному підході цілком пов'язана зі списком правил.

Правило свободи полягає в тому, що сторони не повинні обмежувати можливості один одного висловлювати свої точки зору. Порушення цього правила може призвести до таких помилок:

- об'явлення точки зору священною;
- накладення табу на точку зору;
- «аргумент до палки» (*argumentum ad baculum*);
- «аргумент до жалю» (*argumentum ad misericordiam*);
- «аргумент до людини» (*argumentum ad hominem*).

В свою чергу, «аргумент до людини» може мати такі різновиди як «пряма атака», «непряма атака», помилка, що вказує на невідповідність в словах чи вчинках опонента.

Друге правило критичної дискусії – правило тягаря доведення. Помилки, які виникають при його порушенні:

- перенесення тягаря доведення на опонента;
- усунення від тягаря доведення.

Цікавим є різновиди помилки «усунення від тягаря доведення»: вказати, що доведення є очевидним; наведення особистих гарантій правильності токи зору; заборона критики точки зору.

Третє правило критичної дискусії – правило точки зору. Його порушення зумовлює виникнення помилки «фіктивний супротивник». Ця помилка має такі різновиди:

- посилене висування протилежної точки зору;
- посилення на думку групи, до якої належить опонент;
- створення фіктивного опонента;
- виривання виразу опонента з контексту;
- надмірне спрощення або перебільшення.

Четверте правило ведення критичної дискусії – правило релевантності. Його суть полягає в тому, що в дискусії ми маємо спростовувати тезу опонента. Помилки, які виникають при порушенні цього правила:

- «*ignotatio elenchi*» (коли наведена аргументація не стосується теми суперечки);

- точка зору захищається не аргументацією, а іншими способами (патетична помилка та звернення до авторитету).

П'яте правило критичної дискусії – правило невираженого засновку. Помилки при порушенні цього правила:

- висування засновку, що не слідує з наведеної опонентом аргументації;
- відмова визнати прихований засновок, що слідує з наведеної аргументації.

Шосте правило - правило висхідного засновку. Його суть полягає в тому, що сторони суперечки не можуть спотворювати засновок, що був прийнятий ними як висхідний засновок.

Порушеннями цього правила є такі помилки:

- хибне заперечення засновку, що був прийнятий в якості висхідного;
- неправильне використання пресупозиції при висуванні аргументів;
- неправильне використання пресупозицій при постановці запитань (помилка «зведення багатьох питань в одне»)
- «коло в аргументації» (застосування в якості аргумента висловлювання, що за змістом є вираженням тези)

Сьоме правило – правило аргументативної схеми. Порушеннями цього правила є помилки:

- «аргумент до мас»;
- прийняття фактів в якості оціночних суджень;
- «аргумент до авторитету»;
- «поспішне узагальнення»;

- «хибна аналогія»;
- «після цього, отже, з цієї причини»;
- «слизький схил».

Восьме правило – правило логічності. Вони пов'язані з логічною схемою міркування:

- «заперечення антецедента»;
- «ствердження консеквента»;
- помилка «роз'єднання»;
- помилка «по'єднання».

Дев'яте правило – правило закриття дискусії. Йдеться про те, що якщо не вдалось довести тезу, то від неї треба відмовитись. Це правило стосується того, чи обгрунтовано в процесі дискусії точку зору, чи її спростовано. Помилки, що виникають при порушенні цього правила:

- відмова зняття точки зору;
- відмова визнавати правильність точки зору на основі її успішного обгрунтування;
- визнання точки зору тому, що її спростування не було доведеним;
- прийняття точки зору на тій основі, що протилежна точка зору не була доведена.

Десяте правило критичної дискусії – правило формулювання та інтерпретації аргументів. Його суть полягає в тому, щоб використовувати для доведення ясні однозначні висловлювання. При порушенні цього правила мають місце такі помилки:

- «зловживання неясністю»
- помилка «неоднозначність».

Деякі з порушень критичної дискусії досить складно виявити та усунути, тому вони у певних ситуаціях є переконливими аргументами. Наприклад, у ситуації з учнем та учителем аргумент до авторитету, на мою думку, не є забороненим.

Прагма-діалектичний підхід до аналізу аргументації на сучасному етапі розвитку є одним з найцікавіших у галузі неформальної логіки, адже його досягнення мають не лише теоретичне, але й практичне значення. Поступово відбулась зміна в акцентах: спочатку дослідники прагнули створити ідеальну модель дискусії, зараз же скоріше йдеться про те, яким чином створити коректний, прийнятний та дієвий перелік аргументативних схем, що можуть бути використані для переконання аудиторії. Аналіз аргументативного процесу має враховувати те, що його учасники не завжди діють раціонально, та далеко не завжди погоджуються змінити свою точку зору на протилежну лише тому, що аргументація опонента логічно правильна.

Мета будь-якої аргументації, її сутність та особливість у тому, щоб переконати співбесідника. Тому доцільно використовувати будь-які коректні методи впливу. А коректність в свою чергу залежить від того, яких правил дотримуються в суперечці. Тому сучасні праці Ф. Ван Еемерена та його послідовників містять положення про договірну природу правил ведення дискусії. Перш ніж почати суперечку, ми маємо обговорити сукупність принципів, якими будемо керуватись. Тому те, що в логіці вважається помилкою може бути використано в якості аргумента, якщо обидві сторони з цим згодні. Це дає нам якісно нове тлумачення помилок в аргументації: ми оцінюємо аргументи не лише за їх правильністю та істинністю, але й маємо ще один критерій – прийнятність, чи коректність. В такому випадку, співбесідники мають можливість моделювати свій діалог у відповідності із тим, які правила ведення дискусії вони обирають.

Бібліографічні посилання:

1. **Ееремен Ф.ван**, Гроотендорст Р. Аргументация, коммуникация и ошибки. – СПб, 1992. – 160 с.
2. **Ееремен Ф.ван**, Гроотендорст Р., Хенкемас Ф.С. Аргументация: анализ, проверка, представление: Уч. Пособие. – СПб.: Филологический ф-т СПбГУ, 2002. – 160с.
3. **Хоменко І.В.** Еристика: Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 280 с.
4. **F. H. van Eemeren**, R. Grootendorst *Argumentation, communication, and fallacies: a pragma-dialectical perspective*, Routledge, 1992, 236 p.
5. **Frans H. van Eemeren** *In Context. Giving Contextualization its Rightful Place in the Study of Argumentation* \ Argumentation, Volume 25, Number 2, May 2011, pp. 141-161(21)
6. **van Eemeren, Frans H.**, Garssen, Bart, Meuffels, Bert *Fallacies and Judgments of Reasonableness Empirical Research Concerning the Pragma-Dialectical Discussion Rules*, Series: Argumentation Library, Vol. 16, 2009, X, 220 p.